УДК 811.133.1'37

Е. В. Ніколаєску

СПЕЦИФІКА МОВНОЇ ЕНАНТІОСЕМІЇ У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ

У статті досліджено явище мовної енантіосемії у французькій мові. Проаналізовано основні підходи до визначення. Розглянуто природу енантіосемії як мовного явища в межах різних частиномовних належностей. Визначено основні чинники появи енантіосемії у французькій мові, виявлено специфіку реалізації полярних значень.

Ключові слова: енантіосемія, енантіосема, семантика, енантіосемічні лексеми, семантичні варіації.

DOI 10.34079/2226-3055-2019-12-20-233-238

У сучасній лінгвістиці існують різні підходи до визначення енантіосемії, її типів та джерел походження. Енантіосемія порівняно недавно стала предметом лінгвосемантичних досліджень. Мовознавці звернули на неї увагу на початку XIX століття. Уперше це явище описав В. Шерцль у 1883–1884 роках у праці «Про слова з протилежними значеннями (або про так звану енантіосемію)». Він дав і назву цьому явищу: від грец. «enantios» – протилежний і «sema» – знак. Пізніше до означеної проблеми зверталися як іноземні, так і вітчизняні мовознавці, зокрема К. Абель, Л. Безсонова, Л. Булаховський, Б. Ганєєв, І. Горелов, Л. Дронова, М. Піменова, В. Прохорова, О. Соколов, В. Червоножка, О. Шмельов, І. Якунченкова та ін.

Енантіосемія – лексико-семантичне явище, при якому одна полісемантична лексема має структурно протилежні семи. Вона виявляється в процесі мовлення на основі протиставлення, протилежності в межах різних сем, семем, однак обов'язково повинна бути одна спільна сема, що свідчить про полісемію слова. Семими, що утворюють енантіосемію, бувають різні: одна активно вживається, інша застаріла, тобто звузилася сфера вживання, або обидві семи активно використовуються в мові. Хоча, власне, енантіосемія вважається «анахронізмом», елементом давніх мов і, зокрема, французька мова запозичила це явище з латини.

Як відомо, будь-яка мова вважається динамічною системою. Лексика є однією з найбільш рухливих сфер мови, і функціонування мовної системи багато в чому пов'язане зі зникненням одних слів, появою інших, або зі зрушеннями в значенні самого слова. Французька мова теж є складною динамічною системою, що перебуває в постійному розвитку, зокрема, їй притаманна здатність збагачувати свою лексику новою семантикою.

Дослідження енантіосемії як мовного явища характеризується складністю лінгвокультурологічних підходів, оскільки в кожній мовній картині світу це поняття має різні параметри визначення, типи, джерела походження тощо, що зумовлює **актуальність** наукових пошуків.

Мета статті – розглянути явище мовної енантіосемії у французькій мові. Відповідно до мети визначено **завдання**: проаналізувати основні підходи до визначення енантіосемії; дослідити природу енантіосемії як мовного явища в межах різних частиномовних належностей; визначити основні чинники появи енантіосемії у французькій мові, виявити специфіку реалізації полярних значень.

Складність природи енантіосемії як мовного явища зумовила дилему щодо визначення цього мовного феномену, який варто визначати як самостійну категорію чи як один із варіантів антонімії, омонімії, полісемії чи інших мовних явищ.

На думку Т. Федоренко, «енантіосеми – це розвинені в процесі найвищого абстрагування людського мислення інформаційно стиснені мовні одиниці, рівнозначні двом-трьом попередньо сформованим одиницям» [10, с. 63].

Семантичні варіації лексем спричинили дискусії щодо визначення енантіосемії, оскільки науковці розглядають багатозначність за типами, розмежовують за шляхами виникнення, поляризацією та семантизацією значень, частиномовною належністю тощо.

На сьогодні немає єдності думок щодо визначення цього мовного явища: одні (Р. Будагов, А. Грищенко, В. Кодухов, Л. Новиков, М. Фоміна) розглядають енантіосемію як *різновид антонімії*; інші (Н. Бобух, В. Прохорова, М. Шанський) кваліфікують це поняття як *різновид омонімії*, треті, зокрема академік В. Виноградов виокремив слова з внутрішньою антонімією в самостійну групу слів, назвавши їх *омо-антонімами* [7, с. 442–443]. Як *прояв полісемії* енантіосемію розглядають Ф. Бацевич, Т. Космеда, І. Пете, І. Смушинська, О. Тараненко, Т. Федоренко, Ф. Філін, В. Шерцль, Г. Яцковська та інші.

Дослідники сходяться на тому, що енантіосемія, хоча має полісемну природу, проте характеризується поляризацією значень у межах одного й того ж слова. Так, Л. Безсонова, Я. Гельблу, Л. Климова вважають енантіосемію «внутрішньослівною антонімією», або «внутрішньою антонімією», під якою розуміють здатність одного й того ж слова мати два протилежних значення і виражати два протилежних явища [1; 2; 3; 4]. Поділяючи зазначені погляди щодо суті цього мовного явища, Л. Новиков розглядає енантіосемію як «непродуктивний варіант антонімії» [5, с. 36].

Основоположним фактором визначення антонімічного характеру енантіосемії є те, що в антонімічні відношення можуть вступати не лише різні слова, але й різні значення всередині самого слова. Як свідчить аналіз наукових праць Л. Безсонової, автор те саме явище трактує по-різному, зокрема: «різновид полісемії» [1, с. 18] чи «фактор омонімічного характеру» [2, с. 31]. Як бачимо, наявність у семантичній структурі однієї лексеми двох протилежних значень не порушує тотожності слова, оскільки поряд із полярними відтінками наявні й загальні компоненти. Відповідно, зв'язок між протилежними значеннями не втрачається. Як зауважує Ю. Романчук, наявність в основі цих двох лінгвістичних явищ протилежних диференційних ознак є підставою розглядати їх в одній площині [6, с. 44].

На думку О. Соколова, складність визначення чітких меж між явищами синонімії, омонімії, паронімії, антонімії, полісемії та енантіосемії вказує на те, що у сфері різних частин мови діють різні причини появи енантіосемічних значень. Як стверджує науковець, дієслівна енантіосемія спричинена:

- 1) різною похідною конструктивною й деструктивною спрямованістю дії на досягнення результату;
- 2) залежністю від антонімічних значень дієслівних префіксів;
- 3) опосередкованою залежністю від значень префіксів, які можуть характеризуватися повною відсутністю розбіжностей у значеннях;
- 4) протилежністю емоційно-експресивного ефекту.

Хоча О. Соколов відносить енантіосемію до системи антонімів, проте вказує на її безпосереднє співвідношення з омонімією і паронімією [8, с. 36–42].

Поділяючи думки науковців, зокрема О. Соколова, вважаємо, що причини енантіосемії, навіть у межах тієї самої частиномовної належності, можуть бути різними

в різних мовних картинах світу. Наявність питомих словотворчих формантів, різна продуктивна здатність запозичених, передусім латинського та грецького походження, виявляють розбіжності у словотвірному потенціалі афіксів.

Так, аналіз відібраних багатозначних лексем у французькій мові [12] дає підстави здійснити аналіз реалізації явища енантіосемії в межах різних частин мови.

Іменник презентують такі лексеми: *adieu* – 1) прощання; 2) привітання; *affection* – 1) прив'язаність, любов, ніжність; 2) хвороба, недуга; *affermage* – 1) здавати в оренду; 2) взяти в оренду; *attiédissement* – 1) потепління; 2) охолодження, збайдужіння; *avertissement* – 1) порада; 2) догана, застереження, докір; *bande* – 1) група, компанія; 2) банда; зграя; *barbouille* – 1) мазня; 2) живопис; *bijouterie* – 1) ювелірні вироби, коштовності; 2) біжутерія; *business* – 1) справа, робота; 2) темна, заплутана справа; 3) проституція; *bonjour* – 1) добрий день; 2) до побачення, прощайте; *bonsoir* – 1) добрий вечір; 2) до побачення; *bonze* – 1) старигань, *зневажл.*; 2) важлива особа, цабе; *bougre* – 1) парубок, хлопець; 2) негідник; *bouleversement* – 1) потрясіння, зворушення, хвилювання; 2) прикрість, спричинення поганого настрою; *boutade* – 1) дотепний жарт; 2) забаганка, примха; *breuvage* – 1) напій; 2) пійло; 3) лікувальний напій; 4) отрута; *brodequin* – 1) грубий, важкий черевик; 2) *іст.* високе, м'яке взуття у стародавніх римлян; *caillou* – 1) дикий камінь, буличник; 2) коштовний, дорогоцінний камінь, діамант, брильянт; *créature* – 1) людина; істота; 2) тварюка (про жінку); *casbah* – 1) фортеця; 2) хатина, халупа.

У межах дієслів визначаємо таку низку лексем: *affermer* – 1) здавати в оренду; 2) орендувати; *attiédir* – 1) зігрівати; 2) охолоджувати; *bibeloter* – 1) купувати, збирати дрібниці; 2) крамарювати дрібницями; *bigorner* – 1) виправити; 2) зіпсувати; пошкодити, розбити; *bondir* – 1) підстрибувати, підскакувати; 2) зістрибнути, зіскочити; *bouillonner* – 1) кипіти, вирувати; 2) залежуватися; *bouleverser* – 1) перевернути, розбити; викликати поганий настрій; 2) приголомшувати, хвилювати; *briguer* – 1) домагатися (інтригами); 2) добиватися, прагнути; *cambrer* – 1) вигинати, гнути, згинати; 2) випрямити; *catapulte* – 1) несподівано призначити на високу посаду; 2) загнати, раптово відправити, заслати (у віддалене місце); *chatouiller* – 1) робити приємність (про відчуття); 2) зачіпати, турбувати (супротивника); *consulter* – 1) радитися, консультуватися, звертатися за порадою; 2) консультувати, проводити консультації; *corriger* – 1) наказувати, карати, бити; 2) пом'якшувати, нейтралізувати, послаблювати; *couver* – 1) опікати, опікуватися; 2) виношувати, задумувати, замишляти лиху справу.

Серед прикметників: *agaçant* – 1) який дратує (дразливий), надокучливий; 2) спокусливий, привабливий; *apparent* – 1) очевидний, явний, неприхований; 2) уявний, вигаданий; *bath* – 1) красивий, шикарний, відмінний; 2) страшний, жахливий; *benoît* – 1) блаженний, щасливий; 2) лицемірний; *certain* – 1) достовірний, визначений; 2) невизначений; *charmant* – 1) чарівний, чудовий; 2) неприємний; *consultant* – 1) консультуючий, який дає поради; 2) який звертається за консультацією, за порадою; який консультується, радиться.

Як свідчать приклади, енантіосемічних лексем, зафіксованих у словнику [12], небагато. Серед іменників енантіосемію спостерігаємо насамперед у лексемах, що презентують вітальні конструкції (*adieu, bonjour, bonsoir*), називають особу певного віку чи статі (*bonze, bougre, créature*), маркують почуття (*affection, bouleversement*), справи (*affermage, business*) тощо. За способом творення наявні віддієслівні іменники, характерною ознакою яких є збереження енантіосемії, представленої в дієсловах (*affermer – affermage*). Кількісно-якісний аналіз дає підстави стверджувати, що енантіосемія найбільшою мірою представлена у дієсловах, у порівнянні з іменниками

та прикметниками. Це можемо пояснити як лінгвальними, так і екстралінгвальними чинниками, а саме: запозичені з латинської мови французькі дієслова зберегли в основі семантичні варіації, у дієсловах особливу словотвірну активність виявляють префікси із полярною спрямованістю дії, розбіжностями у значеннях. Характерно, що у прикметниках енантіосемія простежується насамперед у категорії якісних.

Енантіосемія розвивається в слові, коли поряд зі старою семантикою в ньому розвивається нова, протилежна, до того ж, друге значення іноді витісняє перше, або обидва значення співіснують паралельно. Такий історичний розвиток семантичної структури відбувався, наприклад, у словах: *apparent* – 1) очевидний; 2) вигаданий; *attiédire* – 1) зігрівати; 2) охолоджувати; і, навіть, ідіомах: *soigner qn aux petits oignons* – 1) дбати про когось; 2) жорстоко поводитись із кимось.

Лексикологи розмежовують інгерентну (мовну, узуальну) енантіосемію, яка реалізується в поєднанні протилежних значень у слові та знаходить відбиток у словниках, і адгерентну енантіосемію, яка не фіксується в словниках, проявляється в конситуативно зумовлених контрастних конотаціях і, як правило, супроводжується іронічною інтонацією. Явище лексичної енантіосемії більш притаманне розмовному, художньому та публіцистичному стилям. Антонімічність значення енантіосемічної лексичної одиниці виражається за допомогою контексту, завдяки якому може і знівелюватися. Часто коментар, ремарка, слова автора, що вводять пряму мову, уточнюють значення слова, тож енантіосемія не є серйозною проблемою для комунікації, оскільки всі лексичні одиниці нейтралізуються мовною ситуацією, або контекстом: *Amène tes os !* – 1) йди-но сюди; 2) пішов геть, вали звідси.

Тривають дискусії не лише щодо природи енантіосемії, але і її регуляторності. Більшість науковців вважає, що енантіосемія виявляє свою систематичність як властивість мови, а продукування нових прикладів цьому підтвердження, про що свідчать сучасні європейські мови, в тому числі французька. Проте існують протилежні думки: енантіосемія – непродуктивне явище, недолік мови, з яким треба боротися; своєрідний релікт семантики давніх коренів; «чим давніша мова і примітивніший народ, тим частіше трапляється це явище» [11, с. 259].

Таким чином, можемо дійти **висновку**, що енантіосемія за походженням є явищем давнім, успадкованим, водночас сучасна французька мова демонструє збагачення лексичного складу, розширення семантичної палітри лексем, можливостей контекстуального збагачення в межах опозиції протилежності. У французькій мові енантіосемія найбільшою мірою представлена у дієсловах, у порівнянні з іменниками та прикметниками, що зумовлено як позамовними, так і мовними чинниками, де основним серед суто лінгвальних вважаємо збереження в основі дієслів семантичних варіацій та особливу словотвірну активність префіксів із полярною спрямованістю дії й розбіжностями у значеннях. Причину появи енантіосемії у французькій мові вважаємо мовну економію, асиметрію мовного знака, системні відношення в мові та дуалізм людського мислення, що може бути предметом подальших наукових пошуків.

Список використаної літератури

1. Бессонова Л. Е. О некоторых условиях возникновения энантиосемии / Л. Е. Бессонова // Проблемы лексической и категориальной семантики. – 1980. – Вып. 1. – С. 18–23; Bessonova L. Ye. O nekotorykh usloviyakh vozniknoveniya enantiosemyi / L. Ye. Bessonova // Problemy leksicheskoy i kategorialnoy semantiki. – 1980. – Vyp. 1. – S. 18–23.

2. Бессонова Л. Е. Энантиосемия как особый тип в системе лексических противопоставлений / Л. Е. Бессонова // Проблемы лексической и категориальной семантики. – 1982. – Вып. 2. – С. 27–31 ; Bessonova L. Ye. Enantiosemya kak osobyy tip v sisteme leksicheskikh protivopostavleniy / L. Ye. Bessonova // Problemy leksicheskoy i kategorialnoy semantiki. – 1982. – Vyp. 2. – S. 27–31.

3. Гельблу Я. И. Способы выражения антонимичности в современном немецком языке : автореф. ... дис. канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / Яков Иосифович Гельблу ; Ленинградский государственный педагогический институт им. А. И. Герцена. – Ленинград, 1965. – 18 с. ; Gelblu Ya. I. Sposoby vyrazheniya antonimichnosti v sovremennom nemetskom yazyke : avtoref. ... dis. kand. filol. nauk : spets. 10.02.04 / Yakov Iosifovich Gelblu ; Leningradskiy gosudarstvennyy pedagogicheskiy institut im. A. I. Gertsena. – Leningrad, 1965. – 18 s.

4. Климова Л. И. О внутренней антонимии / Л. И. Климова // Вопросы теории и методики преподавания русского языка и литературы. – 1975. – Вып. 3. – С. 20–27 ; Klimova L. I. O vnutrenney antonimii / L. I. Klimova // Voprosy teorii i metodiki prepodavaniya russkogo yazyka i literatury. – 1975. – Vyp. 3. – S. 20–27.

5. Новиков Л. А. Антонимы / Л. А. Новиков // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – Москва : Советская энциклопедия, 1990. – С. 36 ; Novikov L. A. Antonimy / L. A. Novikov // Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar / gl. red. V. N. Yartseva. – Moskva : Sovetskaya entsiklopediya, 1990. – S. 36.

6. Романчук Ю. В. Энантиосемия как разновидность антонимии / Ю. В. Романчук // Наука, образование и культура. – 2018. – № 9 (33). – С. 43–44 ; Romanchuk Yu. V. Enantiosemya kak raznovidnost antonimii / Yu. V. Romanchuk // Nauka, obrazovanie i kultura. – 2018. – № 9 (33). – S. 43–44.

7. Смушинська І. В. Енантіосемія у сучасній французькій мові : основні проблеми / І. В. Смушинська, О. О. Бойко // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – 2012. – Вип. 21. – С. 440–453 ; Smushchynska I. V. Enantiosemyia u suchasniy frantsuzkii movi : osnovni problemy / I. V. Smushchynska, O. O. Boiko // Problemy semantyky, prahmatyky ta kohnityvnoi linhvistyky. – 2012. – Vyp. 21. – S. 440–453.

8. Соколов О. М. Энантиосемия в кругу смежных явлений / О. М. Соколов // Филологические науки. Научные доклады высшей школы. – 1980. – № 6. – С. 36–42 ; Sokolov O. M. Enantiosemya v krugu smezhnykh yavleniy / O. M. Sokolov // Filologicheskie nauki. Nauchnye doklady vysshey shkoly. – 1980. – № 6. – S. 36–42.

9. Тараненко О. О. Енантіосемія / О. О. Тараненко // Українська мова. Енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 158–159 ; Taranenko O. O. Enantiosemyia / O. O. Taranenko // Ukrainska mova. Entsyklopediia / redkol. : V. M. Rusanivskyi, O. O. Taranenko, M. P. Ziabliuk ta in. – Kyiv : Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana, 2000. – S. 158–159.

10. Федоренко Т. О. Джерела енантіосемії в українській мові на загальномовному тлі / Т. О. Федоренко // Українська мова. – 2010. – № 2. – С. 60–75 ; Fedorenko T. O. Dzherela enantiosemyi v ukrainskii movi na zahalnomovnomu tli / T. O. Fedorenko // Ukrainska mova. – 2010. – № 2. – S. 60–75.

11. Шерцль В. И. О словах с противоположными значениями (или о так называемой энантиосемии) / В. И. Шерцль // Хрестоматия по истории русского языкознания ; учеб. пособ. / сост. Ф. М. Березин ; под ред. Ф. П. Филина. – Москва :

Высшая школа, 1973. – С. 259–264 ; Sherts V. I. O slovakh s protivopolozhnymi znacheniyami (ili o tak nazyvaemoy enantiosemyi) / V. I. Sherts // Khrestomatiya po istorii russkogo yazykoznaniiya ; ucheb. posob. / sost. F. M. Berezin ; pod red. F. P. Filina. – Moskva : Vysshaya shkola, 1973. – S. 259–264.

12. Le petit Robert 1 : dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française / by Paul Robert ; Josette Rey-Debove ; Alain Rey. – Paris : Le Robert, 1985. – 2171 p.

Стаття надійшла до редакції 29.04.2019.

E. Nikolaiesku

SPECIFIC NATURE OF LANGUAGE ENANTIOSEMIA IN THE FRENCH LANGUAGE

In modern linguistics, there are different approaches to the definition of enantiosemy, its types and sources of origin. Enantiosemy has become a subject of linguo-semantic research relatively recently.

The study of enantiosemy as a linguistic phenomenon is characterized by the complexity of linguocultural approaches, since in every language of the world this concept has different parameters of definition, types, sources of origin, etc., which determines the relevance of scientific research.

The purpose of the article is to consider the phenomenon of linguistic enantiosemy in French. In accordance with the goal, the task is defined: to analyze the main approaches to the definition of enantiosemy; to investigate the nature of enantiosemy as a linguistic phenomenon within the limits of different language-related attributes; to determine the main factors of the occurrence of enantiosemy in French, to identify the specifics of the implementation of polar values.

As the analysis of selected lexemes shows, among the nouns of enantiosemy we observe, first of all, the words representing the living constructions, they name a person of a certain age or sex, mark feelings, affairs, etc. By way of creation, there are verbal nouns with a characteristic feature of which is the conservation of the enantiosemy represented in the verbs. Quantitative and qualitative analysis gives grounds to argue that enantiosemy is mostly represented in verbs in comparison with nouns and adjectives. Borrowed from the Latin language, the French verbs preserved in the basis of semantic variations; in verbs, special word-building activity reveals prefixes with a polar orientation of action, differences in meanings.

Thus, we can conclude that the enantiosemy of origin is an ancient, inherited phenomenon, while the modern French language demonstrates the enrichment of the lexical composition, the expansion of the semantic palette of tokens, and the possibilities of contextual enrichment within the opposition.

In French the enantiosemy is mostly manifested in verbs and that is caused by both extralinguistic and linguistic factors. The reasons for the emergence of enantiosemy in French are linguistic economy, language asymmetry, systemic attitudes in language and dualism of human thinking, which may be the subject of further scientific research.

Key words: enantiosemy, enantiosem, semantics, enantiosemic lexemes, semantic variations.